

Rahat ja henki

Uskonnon ja talouden yhteenkietoutuminen
yritysmailman johtajien puheessa

JOHDANTO

Tarkastelen tässä artikkelissa uskonnon ja rahan yhteenkietoutumista suomalaisen yritysmailman ylimpien johtajien puheessa harvinaislaatuisten aineiston valossa. Tutkimuksen aineistona käytän ortodoksisen kirkon likellä toimivan Valamo-säätiön vaikuttavuutta käsittelevään tutkimukseen kerättyjä haastatteluja, joita analysoin uudesta näkökulmasta. Haastatelluista vain muutama on itse ortodoksi ja muista kuin uskonnollisista johtajista kaikki olivat kasvaneet luterilaisuuden vaikutuspiirissä. Tämä pääaineisto koostuu kahdestakymmenestä yhdestä haastattelusta. Haastateltavat ovat säätiön entisiä ja nykyisiä aktiivijäseniä ja muita toimijoita, jotka ovat työskennelleet talouselämän, ortodoksisen kirkon tai kulttuurielämän vaikuttajina. Tutkimusaineisto avaa ainutlaatuisen näköalan suomalaisista liike-elämän ylimmistä johtajista koostuvan ryhmän puheeseen uskonnosta ja henkisydestä.

Valamo-säätiö perustettiin vuonna 1988. Yli kolmikymmenvuotisen historiansa aikana säätiön tehtävänä on ollut tukea Valamon luostarissa ja sen vaikutuspiirissä tapahtuvaa suomalaisen ortodoksisen kulttuuriperinteen säilyttämistä, tieteellistä tut-

kimusta ja taiteellista toimintaa. Säätiön perustava ajatus on kerätä yhteiskunnan elinkeino- ja kulttuurielämän vaikuttajia yhteen ja saada heiltä mittava (yleensä taloudellinen) panos säätiön toimintaan sekä tutustuttaa heitä ortodoksiseseen kulttuuriin ja uskontoon. Kuluneen kolmen vuosikymmenen aikana säätiön jäseninä ovat olleet Suomen suurimpien yritysten pääjohtajia, vuorineuvoksia ja ministereitä, maaherroja, taiteilijoita, professoreja ja muun muassa silloisen istuvan presidentin puoliso. Jäsentensä ansiosta melko tuntematon säätiö on onnistunut luomaan mittavan vaikuttajaverkoston ja saanut siten kokoonsa nähden huomattavasti vaikutusvaltaa. Säätiö asemoituukin uskonnon, talouden ja vähemmistökulttuurin risteyskohtaan. Sitä on pidetty poikkeuksellisena suomalaisten säätiöiden joukossa, onhan se onnistunut sitouttamaan suomalaisen yritysmailman johtohenkilöitä vähemmistöuskonnon tukemiseen.¹ Tätä risteystä pyrin seuraavassa valottamaan.

ORTODOKSISUUS SÄÄTIÖN TAUSTALLA

Esittelen seuraavassa säätiön taustoja peilaten niitä sen perustamisaikakauteen, joka on ollut suomalaisessa talouselämässä poikkeuksellinen.²

Aloitin kuitenkin ortodoksisen uskonnon ja Uuden Valamon luostarin taustoilla ymmärtääksemme sen yhteiskunnallisen, kulttuurisen ja taloudellisen tilanteen, jossa tämä yhteenliittymä muodostui. Vaikka ortodoksisuus saapui Venäjän kautta Suomeen jo 1100-luvulla, Karjala ja itäinen Suomi luterilaistui alueiden jäätyä Ruotsin haltuun 1500–1600-lukujen sodissa. Maanpakoon Novgorodiin paennut Valamon luostari palasi takaisin Valamon saarelle 1700-luvun alussa ja sen kukoistus alkoi.³ Kun Suomi 1800-luvun alussa liitettiin kokonaisuudessaan Venäjään, Suomeen muutti pysyvästi ortodoksista väestöä. Vaikka Venäjältä muuttaneiden kauppiaiden, sotilaiden ja virkamiesten myötä ortodoksiväestöä asettui myös tärkeimpiin kaupunkeihin, ortodoksien enemmistö asui kuitenkin Laatokan Karjalassa ja Pohjois-Karjalassa, ja rajaseudulla ortodoksisuus oli enemmistöuskonto.⁴

Suomen itsenäistyessä Venäjän vallankumouksen yhteydessä se sai samalla ortodoksisen vähemmistökirjon. Tilanne oli ortodoksille kirkolle uusi: ortodoksisuus ei enää edustanutkaan valtion virallista uskontoa vaan pikemminkin poliittisesti vieroksutun, entisen sortohallituksen identiteettiä. Valtaväestön suhtautuminen ortodoksisuuteen oli usein ambivalentti. Ortodoksisuus oli suurissa kaupungeissa pitkälti venäläistä, mutta kirkon suomalaistaminen käynnistyi ripeästi: jumalanpalvelus- ja virkakieli vaihtui suomeen ja arkkipiispanistuin siirrettiin Viipurista suomenkieliseen Sortavalaan.⁵ Toinen maailmansota merkitsi suuria muutoksia Suomen ortodoksille kirkolle ja erityisesti Valamon luostarille, sillä ortodoksisuudesta tuli evakkojen myötä maanlaajuinen uskonto, ja Valamon luostari joutui lähtemään evakkoon Laatokalta. Luostari siirtyi vuonna 1940 Heinävedelle, ja sen nimi muuttui Uudeksi Valamoksi.

Vielä 1970-luvulla ortodoksit kuuluivat lähinnä perinteisiin venäläis-, karjalais- ja kolttaperheisiin. Ortodokseihin, kuten muihinkaan vähemmistöihin, ei Suomessa tuolloin suhtauduttu pelkästään myötämielisesti.⁶ Siten ortodoksista kulttuuria tukevalle säätiölle nähtiin tarvetta. Eri säätiöissä pitkään toiminut professori Paavo Hohti kuvaa Valamo-säätiön perustamisen taustoja:

Oli taustalla [metropoliitta] Ambrosiuksen käsitys, että tarvitaan tukija tällaisille hankkeille joilla ortodoksista kulttuuria voidaan esittää. Siihen aikaan varojen hankkiminen tai saaminen ortodoksille kulttuurille ei ollut aivan itsestään selvää. Suomi on kehittynyt parissa kymmenessä vuodessa valtavasti ja yksityisen tuen saamisen ja jakamisen tilanteet ovat muuttuneet aika tavalla.⁷

Uusi Valamon luostari oli rakennuskannaltaan huonossa kunnossa. Korjaustöitä rahoitettiin lahjoituksilla, joiden myötä luostarin ympärille kerääntyi sitä myös taloudellisesti tukevia ystäviä. Samalla kiinnostus luostaria kohtaan kasvoi. Hohti huomioi säätiön perustamisajankohdan suhteessa ajan muihin luostarihankkeisiin:

Se oli aikaa, jolloin oli varmaan helppo tehdä tämä. Siinä oli draivia rakennushankkeiden jäljiltä, kaikki oli tarjolla, esimerkiksi nämä suhteet oli siinä. Ambrosiuksella oli hirveän hyvä kyky saada ihmisiä mukaan ja antamaan rahaa. Silloin rahaa pienen hetken oli.⁸

Hohti viittaa Suomen uuteen taloudelliseen tilanteeseen 1980-luvulla, joka johtui talouspolitiikan muutoksesta ja raha- ja valuuttamarkkinoiden säännöstelyn liberalisoimisesta.⁹

Kulttuurialan johtaja Paula Tuomikoski tarkastelee kysymystä laajemmassa yhteiskunnallisessa kehityksessä. Hän liittää säätiön perustamisen

1 Karjalainen 2012.

2 Kiander 2001; Korhonen 2011, 196–199; Mannermaa 2007.

3 Kilpeläinen 2000, 145–156.

4 Koukkunen 1981, 290–292; Laitila 2000; Raivo 1997, 327–339; Suomen ortodoksinen kirkko: Ortodoksinen kirkko Suomessa.

5 Husso 2007, 142–159; Laitila 2007, 120–141; Sidoroff 1988; Takala-Roszczenko 2018, 387–401.

6 Hakamies 2007, 36–39; Kananen 2012, 36–54; Suomen ortodoksinen kirkko: Ortodoksinen kirkko Suomessa.

7 PH/8.4.2010.

8 PH/8.4.2010.

9 Korhonen 2011, 11–12.

yleiseen ortodoksista kirkkoa kohtaan tunnetun kiinnostuksen lisääntymiseen 1970-luvun lopulla ja 1980-luvulla:

Yleisessä kulttuuri-ilmastossa tapahtui vasemmisto-radikalismin jälkeen jonkinlainen introverttisuuntaus, ihmiset alkoivat pohtia sisäistä minäänsä ja etsiä vastauksia. Se näkyi, ei pelkästään kirkollisuskonnollisuuden lisääntymisenä vaan myös yleensä kulttuurin kehityksessä. Vasemmistosävytteinen radikalismi hiipui.¹⁰

Säätiön perustamiselle antoivatkin lisäpontta ortodoksisen kirkon ja Valamon luostarin julkisuudessa saama mittava huomio ja ajan kulttuuri-ilmasto sekä 1980-luvun lopun taloudellinen tilanne. Tällöin elettiin kasinotalouden kuuminta aikaa ja yrityksillä oli irtorahaa. Jo muutamaa vuotta myöhemmin tuli lama, jota on pidetty sodanjälkeisen Suomen suurimpana koetinkivenä.¹¹

UUSHENKISYYS JA USKONNOLLISUUDEN MONIPUOLISTUMINEN

Uskonnollista kulttuuria tukevaan organisaatioon liittyvää puhetta ei voi tutkia asettamatta sitä osaksi laajempaa yhteiskunnallista ja kulttuurista kontekstia, joka on mahdollistanut maallistuneen luterilaisen yhteiskunnan talouselämän johtajien hakeutumisen vähemmistöuskontoa tukemaan ja antamaan sille ”rahansa ja henkensä”.

Uskontoa modernissa Euroopassa tarkasteltaessa voi nähdä kaksi keskeistä suuntausta, jotka omalta osaltaan muokkaavat myös suomalaisen yhteiskunnan uskonnollisuutta: postsekularisaatio eli jälkimaallistuminen ja uskonnollisuuden monipuolistuminen. Uskonnon asema nyky-yhteiskunnassa määrittyy teollistumisen, kaupungistumisen, kulttuurin monimuotoistumisen, talouskasvun, koulutustason nousun ja yhteiskunnan toimintojen erilaistumisen kautta.¹² Sekularisaatioparadigman mukaan reformaation, individualismin ja rationalismin seurauksena suvaitsevaisuudesta tuli normi. Pitkällä aikavälillä se johti tilanteeseen, jossa uskonnollinen sitoutuminen ei ole pelkästään henkilökohtaisesti epähaluttavaa vaan myös vaikeasti ymmärrettävää.¹³ Tämä ei kuitenkaan johda automaattisesti uskonnon merkityksen heikkenemiseen

modernisaation myötä, mikäli ajatellaan, että modernisaatio vaikuttaa ensisijaisesti uskonnon sosiaalisen muodon muuttumiseen.¹⁴

Sekularisaatiokehitykseen keskityttäessä on jäänyt huomaamatta, miten ymmärrys pyhästä on samalla muuttunut. Uskonnossa ollaan siirtymässä järjestelmällistä ja systeemistä elämäkatsomusta painottavasta orientaatiosta kohti henkistä etsintää, jossa ihmiset joutuvat tasapainottelemaan erilaisten monisäikeisten ja epäselvien henkisyiden merkitysten välillä. Henkisyudesta on tullut monimutkaista etsintää, jossa jokaisella katsotaan olevan oma polkunsaa.¹⁵ Uskontotutkimuslogiassa ei ole toistaiseksi onnistuttu vakiinnuttamaan henkisyiden ja uskonnollisuuden käsitteiden suhdetta, joten jokaisen täytyy itse määrittellä, miten käsitteitä haluaa käyttää.¹⁶ ”Henkisyys” tarkoittaa tässä artikkelissa laajempaa muttei täysin erillistä käsitettä uskonnosta: uskonnollisuudella viitataan perinteisempiin hartauden tai harjoituksen muotoihin etenkin oman uskontokunnan piirissä, henkisyys puolestaan sisältää laajempia yksilöllisiä ainutkertaisia kokemuksia ja käytäntöjä, jotka eivät sitoudu vain yhteen uskontoperinteeseen ja joiden merkityksen ja merkityksellisyyden yksilö itse määrittelee.

Uskonnollisuuden muuttuminen liittyy läheisesti individualismin kasvuun länsimaissa.¹⁷ Yksilöllisyyttä korostavassa uushenkisyudessa oma subjektiivinen kokemus on ratkaisevaa. Seurauksena on yksilöllinen, osin omien mieltymysten mukaan muokkautuva uskonnollisuus. Tällaista uushenkisyyttä on kuvattu yksilöllisyyden lisäksi elämyshakuiseksi ja eklektiseksi eli eri traditiosta vaikutteita ottavaksi. Puhutaan uskontojen markkinoista, jossa uskonnosta on tullut valinta, elämäntapa- ja makuasia. Uushenkisyys ei myöskään pyri määrittelemään uskonnollisuutta, eikä edellytä sitoutumista.¹⁸

Vaikka uushenkisyyttä on myös käytetty synonyymina new age -uskonnollisuudelle, se tulisi nähdä paljon tätä laajempana henkisyiden ja uskonnollisen ajattelun muotona.¹⁹ Uushenkisyys toimii usein kattokäsitteenä laajalle kirjolle uskonnollisia ilmiöitä, joita yhdistää individualistisuus, eklektisyys ja henkinen kasvu. Uushenkisyys on eklektistä, sillä jokainen voi valikoida perinteitä

omilla ehdoillaan. Omaan elämäntilanteeseen ja yksilölliseen kokemusmaailmaan sopivia aineksia yhdistetään eri perinteistä, eikä niiden taustoja painoteta. Osin uushenkisyyden eklektisyydestä johtuen uskonnollisilla instituutioilla ei ole entisenlaista painoarvoa. Henkinen kasvu taas painottaa sisäistä voimaa ja voimaantumista, muutosta ja henkistä kasvua. Uushenkisyydessä ajatellaan, että ihminen on olemukseltaan henkinen olento ja syvältä sisimmästään hän voi löytää autenttisen ja toden ytimen, jonka voi saavuttaa kuuntelemalla sisäistä ääntään.²⁰ Tässä artikkelissa uushenkisyys tarkoittaa individualistista, sitoutumatonta henkisyyttä, joka voi ottaa vaikutteita useista uskonnollisista traditioista.

Ortodoksisuuden noste Suomessa liittyy osittain juuri tähän laajempaan uskonnolliseen suuntaukseen länsimaissa. Ikonimaalauskurssit, ortodoksiset retriitit ja pääsiäismuna-workshopit vetävät myös ei-ortodokseja.²¹ Uushenkisyydessä uskonnolliset ja henkiset käytännöt voivat rakentua ja jäsentyä toisin kuin perinteiset institutionaalisen uskonnon konventiot, ja uskonnollisuuden monimuotoistuminen mahdollistaa vaikutteiden ottamisen muualtakin kuin siitä uskontotraditiosta, johon on kasvanut.²²

Valamo-säätiökään ei pyri kääntämään jäsenistöään ortodoksisuuteen vaan ”avaamaan silmät uskontojen ja uskonnollisuuden monimuotoisuudelle”, kuten tutkimusaineistosta käy ilmi. Huomionarvoista ensisijaisesti Valamon luostarin piirissä tapahtuvan toiminnan tukemiseksi synnytetyn säätiön perustamisasiakirjassa onkin, että siinä puhutaan vain ortodoksisesta kulttuurista mainitsematta varsinaisesti uskontoa. Joensuun piispa Arsenin mukaan tässä ei ole mitään ihmeellistä: ”Uskonto on osa kulttuuria. Kaikki valtuuskunnan tapahtumien alustukset ovat olleet kulttuuria käsitteleviä, ei teologisia.”²³ On tärkeää huomata, että Valamo-säätiö ei ole hengellinen tai tunnusuksellinen organisaatio, vaikka se onkin perustettu Suomen suurimman vähemmistöuskonnon keskeisen hengellisen keskuksen tukemiseksi. Jäsentensä puheessa säätiö asemoituu osaksi jälkimaallistumista, henkisyyden uutta nousua ja uskonnollisuuden pluralisoitumista, kuten tulen osoittamaan.

AINEISTO: HARVINAISTA PUHETTA JOHTAJILTA

Tutkimuksen pääaineisto on kerätty teemahaastatteluin, joista yhtä parihaastattelua lukuun ottamatta kaikki on tehty yksilöhaastatteluina. Haastattelut toteutettiin pääkaupunkiseudulla, Joensuun alueella ja Valamossa vuosina 2010 ja 2011. Haastattelut, joista kukin kesti noin tunnin, nauhoitettiin ja litteroitiin tekstiksi. Kaikki haastattelut olivat vapaaehtoisia ja kunkin haastateltavan kohdalla sovittiin erikseen haastattelumateriaalin käytöstä ja anonymiteettisuoja. Henkilöt esiintyvät tässä artikkelissa omilla nimillään muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta. Näin he halusivat tehtävän jo aiemmin julkaistussa tutkimuksessa, eikä kukaan kieltänyt nimien käyttöä myöskään aineiston myöhemmässä tutkimuskäytössä tai julkaisuissa.²⁴

Tutkimukseen haastateltiin 19 henkeä, haastatteluja tehtiin yhteensä 21. Haastateltavissa on kym-

10 PT/21.4.2010.

11 Kiander 2001.

12 Pollack & Pickel 2008, 191.

13 Bruce 1996; Davie 2000; Woodhead 2008, 187–193.

14 Pollack & Pickel 2008, 191.

15 Bellah 1985, 55–84; Wuthnow 1998, 1–18.

16 Uskentososiologi Eileen Barker (2008, 187–202) näkee, että henkisyyden ja uskonnollisuuden suhteen voi määritellä viidellä eri tavalla: 1) henkisyyden ja uskonnollisuus ovat synonyymeja ja siten täysin vaihdettavissa keskenään; 2) henkisyyden ja uskonnollisuuden alakategoria; 3) uskonnollisuus on henkisyyden alakategoria; 4) henkisyyden ja uskonnollisuus ovat kaksi toisistaan täysin erillistä käsitettä; ja 5) henkisyyden ja uskonnollisuus ovat osittain päällekkäisiä käsitteitä ja jakavat siten osan, muttei kaikkia piirteitä keskenään.

17 Heelas ym. 2005; Sointu & Woodhead 2008, 259–276.

18 Heelas & Woodhead 2005; Woodhead 2008, 187–193.

19 Aupers & Houtman 2006, 201–222; Ketola 2006, 249–263. Lisäksi etenkin kirkon parissa uushenkisyydestä on puhuttu uususkonnollisuutena. Tällöin huomio kiinnitetään kristinuskon perinteisiin kuulumattomiin uskonnollisuuden muotoihin. Rikkinen 2018, 235–248.

20 Heelas 1996, 19–23; Ketola 2008.

21 Pelkästään Valamon luostarissa vierailee vuosittain yli 100 000 kävijää. Yle Uutiset 31.5.2016.

22 Karjalainen 2018, 242–254.

23 ARS/1.6.2011.

24 Alasuutari 1994; Eskola 2007, 159–183; Wolcott 1999.

menen liike-elämän johtajaa ja neljä ortodoksisen kirkon uskonnollista johtajaa. Haastateltavaksi on saatu myös viisi kulttuurielämän johtajaa ja vaikuttajaa, jotka ovat seuranneet läheltä yritysjohtajien toimintaa säätiössä ja siten suhdetta uskonnon ja rahan yhteen nivoutumiseen säätiötoiminnassa. Jälkimmäisiä haastatteluja käytän pikemminkin aihetta valottavana aineistoina ja itse uskonnon ja rahan kietoutumia analysoin talouselämän johtajien puheessa.

Aineistossa haastatellut yritysjohtajat ovat Suomen liike-elämän hierarkian huipulla: tittelit ovat tyypillisesti pääjohtaja, vuorineuvos, toimitusjohtaja. Yhteiskunnan ja kulttuurielämän johtajat taas ovat lähinnä johtajia tai yliopistomaailman viroissa, uskonnolliset johtajat ovat piispoja ja niin edelleen. Suurin osa haastatelluista on miehiä, naisia tutkimukseen osallistuneiden joukossa on viisi. Yritysjohtajista vain yksi on nainen eikä hänkään suuryrityksen johdossa. Tämä kuvastaa hyvin niin kolmenkymmenen vuoden takaista kuin nykyistään sukupuolijakaumaa suuryritysten johtajissa, sillä vielä vuonna 2013 Suomen elinkeinoelämän suurimpien yritysten johtajista miehiä oli 97,8 %.²⁵

Koska itse haastatteluaineisto käsittelee kolmen vuosikymmenen aikaisia tapahtumia ja kehityskulkuja 1980-luvulta 2010-luvulle ja aineiston keruusta on kahdeksan vuotta aikaa, käytän haastateltavista heistä työelämässä käytettyjä titteleitä: en siis erottele haastateltavia esimerkiksi termein ”entinen pääjohtaja” tai ”sittemmin eläköitynyt pääjohtaja” vaan käytän nimikettä ”pääjohtaja”. Osa haastatteluaikaan työelämässä toimineista on nyt eläköityneitä, osa ei, ja osa oli eläkkeellä jo aineistonkeruuaikaan.

Aineisto on kerätty aiempaa tutkimusta varten. Siihen haastateltavat valikoituivat sen mukaan, kuinka aktiivisia he olivat olleet säätiön toiminnassa eli sen valtuuskunnassa ja hallituksessa, sekä olivatko he käytettävissä haastatteluun. Lista haastateltavista toimitettiin tutkijalle: arvatenkin säätiöön kovin kriittisesti suhtautuvat, mikäli sellaisia oli, eivät päätyneet haastateltavien listalle. Tämä ei ole kuitenkaan lähdekriittinen ongelma käsillä olevassa tutkimuksessa, sillä puntaroitavana ei ole säätiön onnistuminen tai se, kuinka pidetty säätiö on

jäsentensä keskuudessa. Tavoitteena on analysoida olemassa olevaa puhetta.

Analysoin aineiston systemaattisen teema-analyysin keinoin. Koska kieli rakentaa sosiaalista todellisuutta, kuten sosiaalisia suhteita, ajatuksia ja objekteja, haastattelujen lähiluku tukeutui osin diskursianalyysiin ja uusretoriikkaan. Niiden avulla pystyin vastaamaan kysymykseen, mitä merkityksiä uskontoon ja rahan liittyvä puhe tuotti.²⁶ Diskursianalyysissä katsotaan, että puhe tuottaa todellisuutta ja että kielen konteksti on merkityksellinen tämän todellisuuden rakentamisessa.²⁷

Analyysi jakaantuu kahteen kokonaisuuteen, joista ensimmäinen tarkastelee uskonnon ja rahan diskursseja yritysjohtajien puheessa. Analyysini keskittyy tähän puheeseen, johon uskonnollisten ja kulttuurielämän johtajien puhe tarjoaa heijastuspinnan. Toinen osa analyysistä paneutuu yritysjohtajien puheeseen uskonnosta muun aineiston toimiessa reflektioivana tukiaineistona.

USKONTO JA RAHA YRITYSJOHTAJIEN PUHEESSA

Seuraavaksi analysoin järjestelmällisesti haastatteluaineistosta löytyvän puheen, jossa samassa virkkeessä tai lähikontekstissa kohtaavat puhe uskonnosta ja puhe rahasta. Haastattelukysymyksissä ei viitattu millään tapaa rahan eikä ortodoksisen kirkon tai säätiön talouteen. Kaikki rahapuhe nousee siten haastateltavilta itseltään. Uskontopuhe tässä yhteydessä sisältää myös puheen ortodoksisuudesta, kirkosta, luostarista ja pappeudesta. Olen sulkenut pois puheen, joka käsittelee selkeästi luostaria rakennuskantana tai organisaationa. Rahapuheella taas viitataan tässä rahasta ja varallisuudesta puhumisen lisäksi myös puheeseen taloudesta, liike-elämästä ja talouselämästä. Aineiston analyysissä nousee esiin kolme teemaa: hengellisyyden kaipuu, markkinat uskonnolle sekä uskonnon ja rahan liittouma.

Hengellisyyden kaipuu liike-elämässä

Eräs aineistosta noussut uskontoa ja rahaa yhteen kietova teema on hengellisyyden ja henkisyyden kaipuu liike-elämässä. Suomessa ei yleensä julkisesti yhdistetä talouselämän ja hengellisyyden diskurs-

seja. Pääjohtaja Antero Siljolan mukaan Suomen talouselämän 1980-lukulainen hurmos toi myös sisällöllistä tarvetta säätiölle, koska tuolloin ”elettiin kasinoaikoja, aito tarve hengellisyyteen lisääntyi, tarvittiin vastapainoa.”²⁸ Siljola liittyy hengellisyyden tarpeen juuri ajankohdan talouden kuumiin vuosiin rahoitus- ja valuuttamarkkinoiden vapauttua.²⁹ Toinen pääjohtaja Yrjö Pessi hahmottelee hengellisyyden kaipuuta seuraavasti:

Mukana olijojen arvomaailma on sallinut ja vaikuttanut siihen, että he haluavat olla tällaisessa mukana. Joillekin se on saattanut olla tiettyä eksotiikkaa, mutta nämähän on lähinnä yritysmaailman edustajat jotka ovat lähteneet jäseneksi. Kaikki ovat olleet hyvin isänmaallisia ihmisiä. Onhan siellä tietysti ortodoksejakin mukana, voi olla tällainen uskonnollinenkin syy. – Ei nämä teknokraatitkaan ihan vaan robotteja ole.³⁰

Pessin muotoilu haluaa rikkoa diskurssin yritysjohtajien sieluttomuudesta: ”Ei nämä teknokraatitkaan ihan vaan robotteja ole.” Johtajat eivät kuitenkaan unohtaneet rooliaan säätiössä. Kolmas pääjohtaja Ahti Hirvonen muistelee omaa kokemustaan lämmöllä: ”se on ollut että ’rahat ja henki’, ei vain toista.”³¹ Liike-elämän johtajien puheessa kuvastuu kaipaus henkisyyteen, jota materialistisena koettu 1980-luku taloushuumineen korosti. Sama ajatus heijastuu johtaja Erik Hartwallin puheessa, jossa hän katsoo liike-elämän johtajien velvollisuudeksi auttaa vähemmistöuskontoa:

Toinen oli, että meillä oli velvollisuus hoitaa ikonit, jotka pelastettiin Suomeen. – – Meillä on velvollisuus hoitaa tämä asia, etteivät ikonit pääse rapistumaan ja turmeltumaan.³²

Johtaja Paula Tuomikoski reflektoi liike-elämän johtajien innokkuutta lähteä mukaan vähemmistöuskontoa tukevaan organisaatioon: ”Liike-elämän ihmiset ovat yhtä lailla ihmisiä joilla oli hengellinen orientaatio ja he halusivat tulla tueksi.”³³ Professori Paavo Hohti on samoilla linjoilla:

Uskonto on yhteiskunnassa merkittävä tekijä, johon sisältyy voimakkaita arvoja jotka pitävät yhteiskuntaa

pystyssä. Tällaiseen toimintaan osallistumaan ei liikejohtajilla ole yleensä mahdollisuuksia, ei ole sellaista foorumia, ja sitten tässä on vertaisia mukana.³⁴

Näissä puheenvuoroissa korostuu ajatus, ettei yritysmaailman johtajien halua osallistua uskonnon tukemiseen ymmärretä tarpeeksi eikä sitä osata hyödyntää.

Puhe talouselämän johtajien kaipuusta kohti hengellisyyttä heijastaa holistista ajattelutapaa: ihminen nähdään kokonaisvaltaisena olentona, joka ei voi hyvin ilman hengellistä ulottuvuutta. Uushenkisyydessä painottuu juuri holistinen yksilön kokemus.³⁵ Julkinen rationaalisuutta painottava diskurssi pakottaa yritysmaailman johtajia esiintymään sieluttomina robotteina, jolloin holistisuudelle tilaa antava ja ihmistä henkisenä olentona korostava uushenkisyyden diskurssi mahdollistaa tilan itsensä toteuttamiselle.³⁶

Tätä toimintaa ei katsota aina pelkästään hyväksi, kuten piispa Arseni kommentissaan ilmentää:

Ihmiset eivät ole valmiita sitoutumaan, käymään joka sunnuntai kirkossa ja niin edelleen. Haetaan leipomosta rusinapulla ja kaivetaan siitä rusinat, jätetään loput muiden syötäväksi. – – [S]äätiö tarjoaa [tällaisen mahdollisuuden], eivätkä he anna rahojaan omasta taskusta vaan yrityksiensä.³⁷

Piispan kritiikki osuu juuri uushenkisyyden eklektisyyteen ja sitoutumattomuuteen: uushenkisyys voi ottaa vaikutteita useista uskonnollisista perin-

25 Katainen & Keski-Petäjä 2015.

26 Burke 1969; 1950; Perelman 1979; 1982; Potter 1996; Potter & Wetherell 2001, 198–209; Wetherell 2001, 14–28.

27 Remes 2006, 288–289; Wood & Kroger 2000, 4.

28 AS/8.4.2010.

29 Mannermaa 2007.

30 YP/30.3.2010.

31 AH/31.3.2010.

32 EH/23.4.2010.

33 PT/21.4.2010.

34 PH/8.4.2010.

35 Heelas 2002, 357–377; Kääriäinen ym. 2003; Woodhead & Heelas 2000, 2–3.

36 Heelas 1996, 19–23.

37 ARS/1.6.2011.

teistä ilman sitoutumista näihin traditioihin.³⁸ Näin luterilaisen tai uskonnottoman ei tarvitse tehdä valintaa, vaan hän voi napsia rusinat ortodoksisuuden pullasta. Piispa Arseni jatkaa: ”Halutaan olla pikkaisen sinnekin [ortodoksisuuteen] päin kallellaan.”³⁹ Joidenkin uskonnontutkijoiden mukaan pintatasolla hajanaiselta näyttävä ja eri uskontoperinteistä ammentava henkinen etsiminen ei kuitenkaan ole pinnallista ja epäyhtenäistä. Yksilö vain etsii juuri itselleen parhaiten sopivaa reittiä totuuteen, joka olisi tavoitettavissa osin myös muista perinteistä.⁴⁰ Näennäisen erilaisuuden pinnan alla voi nähdä samojen asioiden toistuvan uudelleen ja uudelleen riippumatta siitä, mistä perinteestä ne ammentavat.⁴¹ Näin luterilais(taustais)en henkisen etsijän ei tarvitse tehdä eroa ortodoksisen uskontoperinteen kohdalla, sillä henkisyys vain saa erilaisia ilmenemismuotoja eri uskonnollisissa traditioissa. Näissä näkemyksissä kiteytyy eräs uushenkisyyden eklektisyyteen ja sitoutumattomuuteen liittyvä keskustelu: uushenkisyyden toimintalogiikka poikkeaa kirkon perinteisestä näkemyksestä. Tätä ei tarvitse nähdä ongelmana, kuten ortodoksi, säätiön valtuuskunnan jäsen Fevronia Orfanos toteaa: ”Miksi minä siitä pahastuisin, mulla on tällaisia herkkupaloja, jotka kiinnostavat muitakin. Sanon, että Vällkom, bara!”⁴²

Markkinat uskonnolle – uskonnon markkinat

Monet säätiön toiminnan kautta ortodoksisuuteen tutustuneet tai siihen lähentyneet jäsenet näkevät ortodoksisuudelle olevan tilausta tässä ajassa. Pääjohtaja Antero Siljola esittää asian talouselämän termein: ”Ortodoksiselle kirkolle on markkinat, sillä on annettavaa nykymaailmassa. Ortodoksikirkko kohtelee sinua yksilönä, se sopii nykyihmiselle.”⁴³ Yksilöllistyminen onkin eräs nykyuskonnollisuuden keskeisiä kehitysuuntia. Professori Paavo Hohti vertaa ortodoksisuutta luterilaisuuteen ja nostaa individualismin erääksi syyksi, jonka takia ortodoksisuus viehättää nykyaikana:

Individualismille on riittävästi varaa koska esimerkiksi jumalanpalveluselämä ei edellytä että tullaan tiettyyn aikaan ja lähdetään samaan aikaan, vaan siellä voi käydä, se

on avoimempi, se suvaitsee enemmän yksilöllistä vapautta elämässä.⁴⁴

Sosiologi Teija Mikkolan mukaan juuri individualismin leviämistä on pidetty yhtenä länsimaissa arvoissa tapahtuneena suurena muutoslinjana. Yksilön vapautta ja itseohjautuvuutta arvostetaan, samoin yksilöiden riippumattomuutta perinteisistä yhteiskunnallisista ja uskonnollisista instituutioista. Yksilö haluaa toteuttaa itseään ja valita itsenäisesti oman arvomaailmansa ja elämäntapansa vapaana perinteisten auktoriteettien painostuksesta.⁴⁵ Individualistisuus näkyy hengellisessä etsinnässä yksilöllisinä ratkaisuin, joita ohjaavat kunkin yksilön senhetkiset tarpeet. Näin muotoutuu yksilöllinen uskonnollisuus, joka noudattaa osin omia mieltymyksiä.⁴⁶ Uskonnon keskiössä on yksilö, mutta se ei estä individualistisen uskonnollisuuden yhteisöllisiä ilmentymiä. Tämä ei vaadi eikä tarkoita uskonnollisten instituutioiden hylkäämistä tai valtauskontojen vastaisuutta, vaan se näkyy myös uskonnollisissa instituutioissa.⁴⁷

Yllä jo siteerattu pääjohtaja Antero Siljola näkee ortodoksiselle kirkolle olevan markkinat. Hän jatkaa: ”En tiedä, onko tämä liian liikkeenjohdollinen lausuma, mutta Ambrosius haluaa aatteellista kilpailua.”⁴⁸ Puhe ortodoksisen kirkon markkinoista ja aatteellisesta kilpailusta heijastaa ajatusta uskonnosta markkinatavarana. Tällaista ajattelua, jossa yksilö voi valita haluamansa uskonnon ja siitä haluamansa aspektit osaksi omaa uskonnollisuuttaan, on kutsuttu ”uskontojen tavarataloksi” (religious marketplace). Tuolloin uskontoa ja uskonnollisuutta katsotaan kuluttajuuden näkökulmasta.⁴⁹

Myös uskonnolliset johtajat osaavat hyödyntää markkinapuhetta. Metropoliitta Ambrosiuksen mukaan: ”Ortodoksisuudelle on sosiaalinen tilaus tänä päivänä kun mystiikka ja pehmeät arvot ovat nousussa ja meidän jumalanpalveluselämä välittää tätä.”⁵⁰ Ambrosius pukee ortodoksisuuden kiinnostuksen juuri markkinatermeihin puhuessaan tilauksesta, noususta ja välittämisestä. Ortodoksisuuden vahvuus ja viehättävyys ulkopuolisen silmissä on siten sen kokemuksellisuudessa. Tämä vetovoima luo myönteisiä mielikuvia ja kiinnostusta uskontoa kohtaan, mutta samalla se asettaa kirkolle haasteen.

Nyky aika ei tue sitoutumista, vaan uskonnollisuuden uudet muodot pikemminkin ammentavat joitain uskonnon aspekteja kokonaisvaltaisen uskontoperinteen omaksumisen sijaan. Se, onko tämä suuntaus ongelmallinen, riippuu näkökulmasta. Ambrosiuksen mukaan ”uskontojen tavaratalo” ei selitä riittävästi säätiöläisten kiinnostusta: ”Pikemminkin on kyse ihmisten aidosta kaipuusta pyhyyteen.”⁵¹

Puhe suhteesta ortodoksisuuteen ja luterilaisuuteen heijastaa konsumeristisen ajattelun eri puolia. Esko Paalasmaa kertoo:

Ei tarvitse olla joko tai. Nyt tullaan taas Valamon luostariin, vanhan tradition mukaan luostarin portilla ei kysytä kuka olet, minne menet, mihin uskot. Sehän on koko luostarin oivallus.⁵²

Paalasmaan ajatukset liittyvät likeisesti nykyajan uskonnolliseen ja henkiseen ilmapiiriin. Ennen pysyviltä vaikuttaneet uskontoja erottavat rajat ovat hämärtyneet: uskonnolliset identiteetit ovat mukautuvia ja monitahoisia, ja niissä ammenetaan usein monista perinteistä.⁵³ Uushenkisyyden voi katsova olevan uskonnollisuuden sisäistynyt muoto: se painottaa enemmän omaa kokemusta kuin perinnettä, se arvostaa sisäistä itsenäisyyttä ja vapautta sekä nostaa yksilön oman kokemuksen auktoriteetiksi.⁵⁴

Uskonnon ja rahan liittouma

Säätiö on syntynyt uskonnon ja talouden risteykseen, mutta miten siitä muodostuneesta liitosta puhutaan? Vuosikymmenten kokemus säätiöiden kanssa työskentelystä, muun muassa Säätiöiden ja rahastojen neuvottelukunnan toimitusjohtajana ja Suomen Kulttuurirahaston yliasiamiehenä, on taustalla professori Paavo Hohdin näkemyksessä:

Tämä oli myös avaus yhteiskuntaan, tässä haettiin yhteistyökumppaneita liike-elämästä. Just kun oli takana Valamon luostarin materiaallinen uudistaminen, jossa Ambrosius oli suurena rakentajana luonut suhteet erilaisiin rahoituskanaviin, pankkeihin ja suuriin liikelaitoksiin. Tämä oli jatko tälle, että tämä aineellinen rakennustyö saa henkisen tuen taakseen, että voidaan

ruveta toteuttamaan erilaisia asioita myös niissä ympäristöissä. Silloin ajateltiin lähinnä Valamon luostaria kun Ambrosius siellä vaikutti, että se koituisi sitten luostarin henkisen kulttuurin ja laajemminkin toimintaympäristön tuen kautta, saisi ihmisiä puuhaamaan siellä, saisi uutta vitaliteettia luostariyhteisöön laajassa mielessä.⁵⁵

Puheessa liike-elämän yhteistyökumppanit, rahoituskanavat, pankit ja liikelaitokset, yhdistyvät luostariin, sen henkiseen kulttuuriin ja luostariyhteisöön. Vuorineuvos Pertti Voutilainen ja kulttuurialan johtaja Paula Tuomikoski näkevätkin säätiön verkostona, jonka kautta ortodoksiselle kirkolle on tullut tutuksi monia yhteiskunnallisia ja talouselämän vaikuttajia, joihin ei muuten olisi ”ylletty”. Tuomikoski kertoo:

Arvostan suuresti [pääjohtaja] Kari Jordania, hän on ollut hyvä sekä hengen että materian puolesta. Hän on hoitanut varallisuutta hyvin ja toisaalta ollut innostunut ja kiinnostunut myös sisällöstä.⁵⁶

Useampikin haastateltu kertoo, kuinka säätiön varallisuudesta on osattu pitää hyvää huolta, mutta puheeseen liitetään myös henkisyyden painotus: kertomuksissa varainhoidosta kietoutuvat yhteen henkisyyden ja rahan diskurssit.

Säätiön toiminta on toteutunut ystäväpiirin hankkimisena ortodoksisen kirkon tueksi. Voisiko vastaava luterilainen säätiö menestyä Suomessa? Aja-

38 Heelas & Woodhead 2005.

39 ARS/1.6.2011.

40 Aupers & Houtman 2006, 201–222.

41 Heelas 1996.

42 FO/31.3.2010 (puhelinhaastattelu).

43 AS/8.4.2010.

44 PH/8.4.2010.

45 Mikkola 2003, 20–24.

46 Heelas 2008; Heelas & Woodhead 2005.

47 Kääriäinen ym. 2003, 72–81.

48 AS/8.4.2010.

49 Clark 2007; Gauthier ym. 2011, 291–301.

50 AMB/28.4.2010.

51 AMB/28.4.2010.

52 EP/6.4.2010.

53 Roof 1999, 4.

54 Heelas 1996, 28–29.

55 PH/8.4.2010.

56 PT/21.4.2010.

tukseen suhtauduttiin melko penseästi. Suomalaiset säätiöt läpikotaisin tunteva Paavo Hohti epäilee luterilaisen säätiön mahdollisuuksia pärjätä: ”Ei tulis mitään, siitä puuttuis eksotiikka.”⁵⁷ Eksotiikan puutteen lisäksi pääjohtaja Kari Jordan epäilee, ettei ”Luterilaisen kirkon edistämissäätiö” olisi saanut samaa innostusta. Hänen mukaansa ”luterilaisen kirkon miehet eivät pidä aktiivisesti yhteyttä elinkeinoelämään.”⁵⁸ Eräs pääjohtaja, joka poikkeuksellisesti ei halua nimeään tässä yhteydessä julki ja jonka pankki lahjoitti mittavan summan Valamo-säätiötä perustettaessa, kertoo tähän liittyvästä sattumuksesta:

Kun tämä oli julkistettu, Kuopiosta tuli delegaatio pyytämään tukea Suomen luterilaisen kulttuurin säätiölle. Siinä oli piispaa ja muuta pyytämässä. Mä sanoin, että ”Jos te tulitte sen takia, että me lahjoitimme 100 000 markkaa ortodoksiselle säätiölle niin katsoin juuri, että me makamme vuosittain teille kuusi miljoonaa markkaa veroina. Meillä ei ole mitään sitä vastaan, että siitä osa käytetään kulttuurin tukemiseen.”⁵⁹

Puheissa käy ilmi, että luterilaista kirkkoa suoraan kritisoidaan rivien välissä haluttomuudesta verkostoitua liike-elämän kanssa mutta toisaalta luterilaista kirkkoa pidetään liian tutuna ja tavanomaisena, jotta se kykenisi samaan.

Ortodoksisuuden vetovoimaa on myös osattu hyödyntää. Kertomuksissa nousee esiin uskonnon viitekehyksen ja uskonnollisten symbolien käyttö varainkeruussa. Johtaja Paula Tuomikoski pitää luostarin vetovoimaa syynä varainhankinnan onnistumiselle ja liike-elämän mukaantuloon: ”Säteilyvoima tulee Valamosta, että kun Panteleimon meni igumeninsauvansa kanssa, niin ovi aukesi heti.”⁶⁰ Haastateltavat kertovat, että rahankeruu toteutettiin käytännössä niin, että oli sovittu ”taistelupari”, joka meni yhdessä pyytämään tukea valitulta yritykseltä. Toinen oli ortodoksisen kirkon edustaja, usein Ambrosius, ja toinen oli säätiön edustaja. ”Ortodoksi oli vielä pukeutunut mustaan pitkään kaapuun ja sillä saatiin näyttävyyttä. Kyllä joka ovi meille avattiin,” muistelee toimitusjohtaja Esko Paalasmaa, joka myös osallistui varainkeruutalkoisiin.⁶¹ Nämä kertomukset kuvaavat kuinka uskonto ja raha kietoutuivat käytännön tasolla yhteen ja miten uskonnon

lumovoima ortodoksisen uskonnon symboleilla esitettynä tuotti pääsyn johtajien puheille, varainhankinnan kannalta menestyksekkäin tuloksin. Siten uskontodiskurssia hyödynnettiin liittämällä varainkeruu haluttuihin merkityksiin.

Uskonnon suhdetta rahaan pidetään usein ongelmallisena, ja uskonnon materiaalista ja institutionaalista ulottuvuutta⁶² etenkin taloudellisten kysymysten osalta suorastaan kavahdetaan. Mitä ortodoksisen kirkon uskonnolliset johtajat ajattelevat uskonnon ja rahan limittymisestä Valamo-säätiössä? Metropoliitta Ambrosiuksen mukaan alun perin idea Valamo-säätiöstä tuli luostarin taloudellisenä neuvonantajana toimineelta kauppaneuvos Jaakko Paalasmaalta:

Kahdestaan pyöriteltiin pitkään tätä ideaa, lähdettiin siitä että säätiö paitsi keräisi rahaa ortodoksisen kulttuuriperinteen tukemiseen, mutta että tämä olisi myös verkosto joka olisi rakentamassa vuorovaikutusta kirkon, yhteiskunnan, kulttuurin ja talouselämän välillä.⁶³

Metropoliitta Panteleimon näkee asian brändin kautta:

Valamalla on hyvä nimi, he [lahjoittajat] ovat ajatelleet, että he saavat sen nimen kautta hyvää palautetta. Sille kannattaa siis antaa rahaa, se koetaan yleisessä tietoisuudessa hyväksi.⁶⁴

Puheesta kaikuu Metropoliitta Panteleimonin melko kriittinen suhtautuminen Valamon brändin hyödyntämiseen muihin kuin uskonnon tarkoituksiin.

Ortodoksikirkon johtajilla on myös muunlaisia näkökulmia tähän uskonnon ja rahan liittoon. Eräs luostarissa vuosia johtoasemassa työskennellyt haastateltu toteaa ykskantaan ”luostari menetti sodassa yli 90 % omaisuudestaan, me ollaan totuttu köyhinä siihen, että meitä autetaan.”⁶⁵ Metropoliitta Ambrosius on samoilla linjoilla. Hänen mukaansa ”kyllä kaikkien kirkkojen piirissä on naiivia ajatusta että rahassa on jotain epäilyttävää, mutta milläkäs kirkko elää, jos ei ole varaa jokapäiväiseen toimintaan.”⁶⁶ Metropoliitta Panteleimonkin toteaaakin kritiikistään huolimatta: ”Rahan jakaminen on helppoa, hankkiminen on vähän vaikeampaa.”⁶⁷

ORTODOKSISUUDEN LUMO: JOHTAJIEN PUHETTA USKONNOSTA

Seuraavaksi paneudun Valamo-säätiön valtuuskunnan yritysmailman edustajien henkisyttä ja uskonnollisuutta reflektivoaan puheeseen, jossa ei esiinny viittauksia rahaan, liike-elämään tai talouteen. Tälle puheelle tarjoaa heijastuspintaa muiden jäsenten haastattelut, jotka auttavat asemoimaan talouselämän johtajien puhetta. Säätiön eräs keskeinen tehtävä on ollut tutustuttaa jäsenistöään ortodoksisuuteen: tämä on toteutettu valtuuskunnan vuosikokouksien yhteydessä järjestettyjen luentojen, vierailujen, jumalanpalveluksien sekä luostarimatkojen avulla. Tilaisuutta tutustua useimmille entuudestaan vieraaseen uskontoperinteeseen ja kulttuuriin on osattu arvostaa. Ortodoksinen uskonto on näyttäytynyt kiinnostavana kulttuurin osana ja siihen on voinut haastattelujen mukaan tutustua ilman pelkoa käännättämisestä. Kuten kauppaneuvos Väinö Broman kiteyttää: ”Papit eivät ole myyntimiehiä, mutta säätiö on tuonut tietoa.”⁶⁸ Monille säätiön toimintaan mukaan tuleminen on ollut ensikosketus ortodoksisuuteen. Etenkin jumalanpalveluselämän eroavuus tutummasta luterilaisesta käytännöstä on tuonut uusia kokemuksia ja herättänyt pohtimaan kirkkojen eroja.⁶⁹

Eksoottinen jumalanpalvelus

Käsitys ortodoksisesta jumalanpalveluksesta tuntuu useimmilla haastatelluilla operoivan lähinnä eksotiikan tasolla. Monet kuvailevat musiikin, kuvataiteen ja suitsukkeiden sekoitusta juuri eksootiseen liittyvillä kielikuvilla. Toisaalta luterilaiseen jumalanpalvelukseen tottuneelle ortodoksinen perinne voi olla haastavakin. Ortodoksisuuteen nimenomaan säätiön kautta tutustunut pääjohtaja Antero Siljola kuvaa kokemuksiaan:

Pitää olla hyvä selkä, että jaksaa. Siinä tapahtuu koko ajan, musiikin osuutta arvostan. Kovasti toisenlainen kuin luterilainen kirkkonmeno. Ihminen on enemmän mukana ja voi itse samaistua siihen tilanteeseen.⁷⁰

Pääjohtaja Kari Jordanille kokemus kulminoituu yhteen asiaan: ”Jalat puutu.”⁷¹ Kolmas pääjohtaja

Ahti Hirvonen kertoo kokemuksestaan: ”Jumalanpalveluksissa oli paljon kirkkoslaavia, se oli kyllä vähän mystinen.”⁷² Hirvonen summaa ulkopuolisen kuvan näiden kahden suomalaisen kirkkoperinteen eroista. ”Luterilainen on sanan jumalanpalvelus, kun ortodoksinen jumalanpalvelus on draama.”⁷³ Neljäs pääjohtaja Yrjö Pessi liittyy liike-elämän johtajien motiivin juuri eksotiikkaan: ”Joillekin se on saattanut olla tiettyä eksotiikkaa, mutta nämähän on lähinnä yritysmailman edustajat jotka ovat lähteneet jäseneksi.”⁷⁴ Eksotisoiva suhtautuminen ortodoksisuuteen nousee siis vahvasti esiin aineistosta. Liike-elämän johtajien puhe keskittyy ortodoksisten kirkonmenojen ”erikoisuuksiin” suhteessa luterilaisuuteen.

Metropoliitta Ambrosius ei lämpene eksoottisuusdiskurssille, sillä hänen mukaansa eksoottisuus on:

Halpa argumentti jos sitä ei perustele, että eksootiseen usein liitetään se, että se ei ole todellista. Jos on kiinnostunut ortodoksisuudesta, niin on kiinnostunut oman itsensä syvyyssulottuvuudesta.⁷⁵

Eksoottisuuspuhe ilmentää, miten kieltä käyttämällä saadaan aikaan asioita.⁷⁶ Valtauskontoon kasvaneilla talouselämän johtajilla eksotisoiva puhe rakentaa tätä diskurssia ja siten vahvistaa jo olemassa olevia valtarakenteita.

57 PH/8.4.2010.

58 KJ/9.4.2010.

59 NN1/x.x.2010.

60 PT/21.4.2010.

61 EP/6.4.2010.

62 Smart 2005, 12–24.

63 AMB/28.4.2010.

64 PAN/14.6.2011.

65 NN2/x.x.2011.

66 AMB/28.4.2010.

67 PAN/14.6.2011.

68 VB/3.6.2011.

69 Karjalainen 2012.

70 AS/8.4.2010.

71 KJ/9.4.2010.

72 AH/31.3.2010.

73 AH/31.3.2010.

74 YP/30.3.2010.

75 AMB/28.4.2010.

76 Juhila & Suoninen 1999, 238.

Ortodoksisuus ja spontaani kritiikki luterilaisuutta kohtaan

Vierailut luostareissa ja kurkistukset jumalanpalveluselämään sekä keskustelut säätiön toiminnan kautta tavattujen kirkonmiesten kanssa ovat muodostaneet haastatelluille erittäin myönteisen kuvan ortodoksisuudesta uskontona. Yrjö Pessi kiteyttää monen muunkin haastatellun tunnot ortodoksisuudesta:

Ortodoksisessa kulttuurissa viehättää ikonit, musiikki, lempeys, ja edesmenneen sukupolven saattaminen ja muistaminen. Se avartaa käsitystä maailmankaikkeudesta.⁷⁷

Yrityselämän johtajat luonnehtivat ortodoksisuutta lempeämmäksi, suvaitsevaisemmaksi ja elämänmyönteisemmäksi kuin luterilaista kirkkoa, johon vertaamiselta ei yksikään haastateltu osannut välttyä. Luterilaisuus edustaa puheessa sitä standardia, jota vasten ortodoksisuus peilautuu. Ortodoksisuus taas on toiseutta, joka ei puheessa seiso omilla jaloillaan. Tällä ortodoksisuuden toiseuskuvalla on pitkä historia Suomessa.⁷⁸

Onkin yllättävää, kuinka paljon keskustelu ortodoksisuudesta herättää spontaania kritiikkiä valtauskontoa kohtaan. Säätiön kautta ortodoksisuuteen lähemmin tutustunut pääjohtaja Antero Siljola arvioi oman suhtautumisensa muutosta näin:

Se on tullut kriittisemmäksi. Tulee miettineeksi, että onko tämä protestanttinen kulttuuri oikea. Miten sen näitisti sanoisi, ei kova, mutta tinkimätön, kun armo tulee vasta kuoleman jälkeen, jos tulee sittenkään. Siinä se ero on.⁷⁹

Yrjö Pessi puolestaan vertaa uskontoja seuraavasti: ”Ortodoksinen uskonto tarjoaa lempeämmän tunnelman kirkkopalveluksessa ja arkielämässä. Ikonit on, mullakin on niitä.”⁸⁰ Vuorineuvos Pertti Voutilainen kuvaa käsityksensä muutosta: ”Perusta ei ole muuttunut, mutta mä olen nähnyt että uskontoa voi harjoittaa eri tavalla kuin mitä olin oppinut luterilaisuudessa.”⁸¹ Toimitusjohtaja Esko Paalasmaa taas kuvailee:

Jotenkin kun opin siellä [Valamon luostarissa] käymään ja opin puhumaan ihmisten kanssa, jotenkin se tunnelma ja ortodoksisuus ja arvomaailma ja toisaalta se elämänilo, se oli niin erilaista kuin luterilaisuudessa.⁸²

Tälle luterilaisuutta kohtaan tulvivalle spontaanille kritiikille tarjoaa metropoliitta Panteleimon oman selityksensä:

Valtuuskuntaan liittyneet ovat kokeneet Valamon tai ortodoksisen kirkon jollaintapaa läheiseksi. He eivät ehkä syystä taikka toisesta ole löytäneet linkkiä omaan kirkkoon.⁸³

Kääntymisestä ei kuitenkaan vaikuta olevan kyse, vaikka tutkittavat puhuivatkin järjestelmällisesti ja varsinkin myönteiseen sävyyn ortodoksisuudesta. Professori Paavo Hohdin puhuessa erityisen lämpimästi ortodoksisuudesta heräsi kysymys, oliko hän itse koskaan ajatellut liittyä kirkkokuntaan.

Ambrosius kyllä aina vihjaa että ’Ois tässä vielä öljyä jäljellä, että sivelläänkö’ [naurua]. Mä aina sanon, että ei se siitä parane sivelemällä.⁸⁴

Ahti Hirvonen kertoo korjanneensa käsityksiään ortodoksisuudesta säätiön tuoman tiedon ja kokemuksen myötä:

Suhde ortodoksisuuteen on muuttunut, kun tiedän nyt paljon enemmän ortodoksisuudesta. Sodan jälkeen se lähtökohta ei ollut kovin hyvä, kun puhuttiin ryssänkirkosta ja kymmenesosa suomalaisista sai jättää maansa.⁸⁵

Hirvonen viittaa puheessaan ”ryssittelyyn”, joka oli historioitsija Heli Kanasen mukaan tyyppillinen Karjalan ortodoksiirtolaisten kontrolloinnin muoto.⁸⁶ Aineistossa nouseekin esiin halu muokata kuvaa ortodoksisesta kirkosta Suomessa. Kauppaneuvos Väinö Bromanin mukaan säätiö on ”Tuonut ortodoksisuutta esille, muuttunut ryssänkirkosta kunnialliseksi”, kun taas toimitusjohtaja Esko Paalasmaan mukaan ”oivallettiin, että ortodoksisuus on meille rikkaus ja arvo ja se haluttiin säilyttää. Ja haluttiin sitä ryssänkirkon perinnettä muuttaa ja kirkastaa haluttuun suuntaan.”⁸⁷ Säätiö on siten pyrkinyt

aktiivisesti muuttamaan ortodoksisuuteen liittyvää diskurssia myönteisemmäksi.

Henkinen anti

Tutkittavat puhuvat siis lämpimästi ortodoksisuudesta, mutta mikä on säätiön henkinen anti? Pitkään hallituksessa ja valtuuskunnassa mukana ollut pääjohtaja Yrjö Pessi kuvaa säätiön toimintaa: ”Ortodoksinen kulttuuri kuuluu tähän tärkeänä osana, joka voi tarjota henkistä pääomaa.” Hän jatkaa: ”Näen että se on asianomaisille [suomalaiset päättäjät] merkinnyt tiettyä henkistä ruisketta ja kokemusta, joka on voinut näkyä elämässä ja työssä.”⁸⁸ Pääjohtaja Ahti Hirvonen kertoo saaneensa paljon omaa elämää rikastuttavia kokemuksia kuten ”matkoja, ystävyyssuhteita ja hengellistä ravintoa, sekä kohtaamisia ortodoksisen kirkon pappien ja piispojen kanssa.”⁸⁹ Näin hän tulee summanneeksi keskeisiä elementtejä, jotka ovat vaikuttaneet säätiöläisten kokemuksiin. Kolmas pääjohtaja Antero Siljola kuvaa ortodoksisuuden henkistä antia: ”Keskeinen oppi ortodoksisuudessa on suvaitsevaisuus, pitäisi pystyä elämään tässä joka hetki, vaikka ongelmia on, niin on niitä ilojakin.” Siljola jatkaa: ”Ortodoksinen kulttuuri on ihmisläheinen, ihmistä varten toimiva uskonto.”⁹⁰

Tällainen puhe heijastaa uushenkisyyden nousua, jossa näkökulma on uskonnon anti yksilölle. Sekularisaatioteoreetikot ovat katsoneet uushenkisyyden kuuluvan hajautuneena ja individualistisena ilmiönä yksityisen alueelle, mutta tätä näkemystä on myös kritisoitu. Näyttää siltä, että uushenkisyys on itse asiassa vähemmän individualistista ja enemmän yhteiskuntaan vaikuttavaa kuin useimmat sosiologit ovat tottuneet ajattelemaan.⁹¹ Talouselämän johtajien uskontoa ja rahaa käsittelevä puhe osoittaa uushenkisyyden vaikuttavan yhteiskunnan eri sektoreilla. Uskontoa ja liike-elämää yhdistävän yhteiskunnallisista vaikuttajista koostuvan säätiön kohdalla tämä tulee erityisen selvästi näkyviin.

Johtaja Paula Tuomikosken mukaan ortodoksisuus vetoaa nykyajan ihmiseen:

Se muuttumattomuus, staattisuus, traditiosta kiinnipitäminen. Se antaa stabiilin jatkumon tai ainakin illuusion sellaisesta stabiilista, joka on jatkunut pari tuhatta vuotta.⁹²

Piispa Arseni on samoilla linjoilla:

Kun seuraa toista kansankirkkoa, niin ne yrittää tyydyttää nykyajan hedonistista ihmistä. Mutta ei se ole mitä ihmiset haluaa, ne haluaa kivijalan.⁹³

Ortodoksinen kirkko on voinut pitää yllä kuvaa muuttumattomuudesta, sillä vähemmistökirkkona se ei ole ollut yhteiskunnasta nousevien odotusten ja vaatimusten kohteena samalla tavoin kuin luterilainen kirkko, jonka odotetaan jakavan vallalla olevat yhteiskunnalliset arvot.⁹⁴ Ortodoksista uskontoa pidetään usein autenttisena perinteenä, joka ei vaihda oppiaan yhteiskunnan paineessa. Haastatelluista käykin ilmi, että uskonnolliset johtajat antavat toiminnalle henkisen kontekstin, eräänlaisen hengellisen auran, josta talouselämän johtajat kokevat voivansa ammentaa.

Syyt liike-elämän johtajien ortodoksisuuden tukemiselle Paula Tuomikosken mukaan ovat

ne pysyvät ja muuttumattomat arvot, joita asianomaiset intuitiivisesti tuntevat arvostavansa, ne realisoituvat tässä. Ja siinä on jotakin kaunista, että tuetaan vähemmistöä. Ja ortodoksinen vähemmistö on hyvin akseptaabeli näissä silmissä. – – Se Valamon säteilyvoima, sille voi antaa hengellisen selityksen tai maallisen, joka liittyy Valamon tiettyihin veljiin jotka ovat pystyneet avaamaan tämän näköalan muille.⁹⁵

77 YP/30.3.2010.

78 Kananen 2012, 36–54; Raivo 1997, 327–339.

79 AS/8.4.2010.

80 YP/30.3.2010.

81 PV/14.4.2010.

82 EP/6.4.2010.

83 PAN/14.6.2011.

84 PH/8.4.2010.

85 AH/31.3.2010.

86 Kananen 2012, 36–54.

87 VB/3.6.2011; EP/6.4.2010.

88 YP/30.3.2010.

89 AH/31.3.2010.

90 AS/8.4.2010.

91 Aupers & Houtman 2006, 201–222; Heelas 1996.

92 PT/21.4.2010.

93 ARS/1.6.2011.

94 Metso 2018.

95 PT/21.4.2010.

Puhe palaa takaisin ortodoksisen uskonnon asemaan Suomen vähemmistöuskontojen joukossa: se on huomattavasti akseptaabelimpi, kuten Tuomikoski toteaa.

ENSIN RAHA, SITTEN HENKI – LÄMMIN TOISEUTTAMINEN

Edellä olen käsitellyt uskonnon ja rahan yhteenkietoutumista ortodoksista kirkkoa lähellä olevan säätötoimijoiden puheessa sekä heidän puhettaan ortodoksisesta uskonnosta. Lopuksi tarkastelen puheesta löytyviä ylädiskursseja, joille voidaan antaa nimet ”ensin raha, sitten henki” ja ”lämmिन toiseuttaminen.”

Aineistosta nousi esiin kolme uskontoa ja rahaa yhdistävää diskurssia: henkisyiden kaipuu liike-elämässä, markkinat uskonnolle sekä uskonnon ja rahan liittouma. Näistä ensimmäinen, henkisyiden kaipuu liike-elämässä -diskurssi haastaa ”sieluton yritysjohtaja” -diskurssin. Se rakentaa yritysjohtajista rationaalisuuden ja talouspuheen ikeen alla olevia holistisia toimijoita, joiden hengellisyyttä ja henkisyiden tarvetta ei yhteiskunnassa tunnisteta. Toinen diskurssi – markkinat uskonnolle – taas tuo liike-elämän puheen uskontoon ja liittää uskonnon kilpailuun, markkinoihin, pääomaan, myyntiin ja niin edelleen. Tämä diskurssi heijastelee uskonnollisuudessa sekularisaation myötä tapahtunutta muutosta kohti konsumerismia ja perimmäisen merkityksen markkinoita.⁹⁶ Tuolloin kuluttajat rakentavat henkilökohtaisia merkityksenantojaan, jotka pohjautuvat yksilölliseen makuun ja mieltymyksiin: tätä on kutsuttu ”hajautuneeksi uskonnoksi”.⁹⁷ Kolmas diskurssi rakentaa uskonnon ja rahan liittouman, jossa strategisesti pyritään hyödyntämään näiden puhevaruuksien eri puolia. Uskontodiskurssia esimerkiksi hyödynnetään pääoman keräämisessä liittämällä se hengellisyyden merkityksiin. Diskurssit asettuvat henkisyiden ja hyötyajattelun jännitteelle samalla toisintaen ja rakentaen sitä.

Toiseksi käsiteltiin ortodoksisuuden lumoa valtaväestön parissa ja siihen rakentuvia diskursseja. Ensimmäinen diskurssi oli eksotiikka, joka rakentaa ortodoksisuudesta sopivasti vieraan ja erilaisen

uskonnon. Toinen diskurssi eli spontaani kritiikki luterilaisuutta kohtaan rakentaa ortodoksisuutta suhteessa luterilaiseen valtauskontoon korostaen ortodoksisuuden hyviä puolia. Kolmas diskurssi – henkinen anti – oli niin ikään myönteinen. Kuitenkin kaikki kolme näennäisesti positiivista diskurssia rakensivat ortodoksisuutta ja suhdetta ortodoksisuuteen eksoottisena ja erilaisena, jossa voi vierailta tai omaksua osia ilman sitoutumista. Nämä diskurssit heijastelevat uushenkisyyden eklektisyyttä ja sitoutumattomuutta.

Diskursseja tutkimalla voidaan tulkita puhujan käyttämiä kulttuurisia resursseja, roolien ja instituutioiden rakentamistapoja sekä omia käsitteitä ja ratkaisuja oikeuttavaa retoriikkaa.⁹⁸ Nämä aladiskurssit muodostavat kaksi ylädiskurssia, jotka ovat löydettävissä puheesta. Ensin raha, sitten henki -ylädiskurssi näyttää talouspuheen vallan ja sen, kuinka talouspuhe valuu myös puheeseen uskonnosta. Diskurssi rakentaa maailmaa, jossa liike-elämän ja vähemmistöuskonnon johtajat ovat win-win -suhteessa toisiinsa: toiset saavat tarpeelliseksi kokemaansa hengellistä pääomaa, toiset taas taloudellista pääomaa. Talouselämän johtajat olivat hanakoita hyödyntämään talouspuhetta pohtiesaan uskontoa ja hengellisyyttä. Heidän puheessaan vilisivät ortodoksisen kirkon markkinat, aatteellinen kilpailu, papit ja myyntimiehet, sekä henkinen pääoma. Huomionarvoista tässäkin on, että puhe on kauttaaltaan ortodoksisuuteen myönteisesti suhtautuvaa, mutta rahan diskurssi jyrää uskonnon diskurssin.

Lämmिन toiseuttaminen -diskurssi näkyy eksotisoinnissa, kertomuksissa menestyksekkäästä varainkeruusta ortodoksisten symbolien turvin, sekä suhteessa ortodoksisuuteen uskontona, joka on olemassa vain verrattuna luterilaisuuteen. Diskurssianalyysi tarkastelee kielen käyttöä tietyssä tilanteessa sekä sen yhteiskunnallista ja historiallista käyttökontekstia.⁹⁹ Myönteisestä suhtautumisestaan huolimatta valtaväestöä edustavat yritysjohtajat ovat kiinni diskurssissa, jossa ortodoksisuus eksotisoidaan ja toiseutetaan, ja omalta osaltaan he toisintavat ja rakentavat sitä. Näin luterilaisuuden ja ortodoksisuuden välinen alistainen valtasuhde toisintuu.

Aiemmassa tutkimuksessa Valamo-säätiön yhteiskunnallinen vaikuttavuus on sidottu uskontoon, kulttuuriin, kansallistunteeseen, isänmaallisuuteen, Karjalaan, monikulttuurisuuteen ja vähemmistöjen tukemiseen.¹⁰⁰ Tässä artikkelissa olen keskittynyt tarkastelemaan yritysmaailman johtajien diskursseja säätiöön liittyvissä haastatteluissa, samalla tukeutuen osittain myös uskonnollisten ja kulttuurilämän johtajien puheeseen.

Analyysini osoitti, että jäsentensä puheessa säätiö asemoitui osaksi jälkimaallistumista, uskonnon ja etenkin henkisyden uutta nousua. On kuitenkin hyvä muistaa, että sekularisoituminen ja uskonnollisuuden uusi nousu eivät suinkaan ole ajallisesti erillään toisistaan. Jälkimaallistuminen lasketaan usein alkavaksi 1960-luvulta, mutta Eurooppa myös maallistuu edelleen. Ilmiöt eivät siis ole toisiaan poissulkevia. Uskonnollisuuden monipuolistuminen näkyy tutkimuksessa: ortodoksisuus nähdään rikkautena ja suomalaisista vähemmistöuskonnoista hyväksyttävimpänä.

Uskonnon ja rahan suhde on empiirisessä tutkimuksessa vähän tutkittu aihe. Uskonnosta ja taloudesta puhuttaessa nostetaan yleensä esille weberiläinen uskonnon ja kapitalismin suhteeseen paneutuva tutkimusperinne,¹⁰¹ mutta varsinaista uskontoa ja rahaa empiirisillä aineistoilla tarkasteleva kulttuurintutkimus on harvinaista. Tämä aineistoltaan rajallinen tutkimus tarjoaa oman panoksensa, mutta lisää empiiristä tutkimusta aiheesta tarvitaan.

FT Mira Karjalainen (mira.karjalainen@helsinki.fi) on uskontotieteen dosentti Helsingin yliopistossa. Tutkimus on osa WeAllFinland-tutkimushanketta, jota rahoittaa strategisen tutkimuksen neuvosto (hankenumero 292883).

96 Gauthier ym. 2011, 291–301; Luckmann 1967.

97 Bruce 2002.

98 Juhila & Suoninen 1999, 238.

99 Pietikäinen & Mäntynen 2009, 14–20; Potter 2004, 205–206.

100 Karjalainen 2012.

101 Weber 1990.

AINEISTO JA KIRJALLISUUS

Aineisto

Yhteensä 21 haastattelua, 19 säätiön valtuuskunnassa, hallituksessa tai toimielimissä toimineen tai toimivan jäsenen kanssa. Haastattelut on tehty vuosina 2010 ja 2011 pääkaupunkiseudulla, Joensuussa ja Valamon luostarissa. Aineistoa säilytetään arkistoituna Helsingin yliopiston Kulttuurien osastolla. Aineistoon viitattu: Haastateltavan nimikirjaimet ja haastattelun päivämäärä.

Kirjallisuus

Alasuutari, Pertti (1994). *Laadullinen tutkimus*. Jyväskylä: Vastapaino.

Aupers, Stef & Dick Houtman (2006). Beyond the Spiritual Supermarket: The Social and Public Significance of New Age Spirituality. *Journal of Contemporary Religion* 21(2), 201–222.

Barker, Eileen (2008). The Church without God and the God within: Religiosity and/or Spirituality? *The Centrality of Religion in Social Life*. Ed. Eileen Barker. Aldershot: Ashgate, 187–202.

Bellah, Robert N. & Richard Madsen & William M. Sullivan & Ann Swidler & Steven M. Tipton (1985). *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*. Berkeley, CA: University of California Press.

Bruce, Steve (2002). *God is Dead: Secularization in the West*. Oxford: Blackwell.

Bruce, Steve (1996). *Religion in the Modern World: From Cathedrals to Cults*. Oxford: Oxford University Press.

Burke, Kenneth (1969). *A Grammar of Motives*. Berkeley, CA: University of California Press.

Burke, Kenneth (1950). *A Rhetoric of Motives*. New York: Prentice-Hall.

Clark, Lynn Schofield, ed. (2007). *Religion, Media and the Marketplace*. New Brunswick: Rutgers University Press.

Davie, Grace (2000). *Religion in Modern Europe: A Memory Mutates*. Oxford: Oxford University Press.

Eskola, Jari (2007). Laadullisen tutkimuksen juhannustaiat. *Ikkunoita tutkimusmetodeihin*. Toim. Juhani Aaltola ja Raine Valli. Juva: PS-Kustannus, 159–183.

Gauthier, François & Tuomas Martikainen & Linda Woodhead (2011). Introduction: Religion in Consumer Society. *Social Compass* 58(3), 291–301.

- Hakamies, Pekka (2007). Karjala kulttuurin rajana. *Tieteessä tapahtuu* 5/2007, 36–39.
- Heelas, Paul (1996). *The New Age Movement: The Celebration of the Self and the Sacralization of Modernity*. Oxford: Blackwell.
- Heelas, Paul (2002). The Spiritual Revolution: From “Religion” to “Spirituality”. *Religions in the Modern World*. Ed. L. Woodhead & P. Fletcher & H. Kawanami & D. Smith. London: Routledge, 357–377.
- Heelas, Paul (2008). *Spiritualities of Life: New Age Romanticism and Consumptive Capitalism*. Oxford: Blackwell.
- Heelas, Paul & Linda Woodhead & Benjamin Steel & Bronislaw Szerszynski & Karin Tusting (2005). *Spiritual Revolution: Why Religion Is Giving Way in Spirituality*. Malden, MA: Blackwell.
- Husso, Katariina (2007). Kirkkotaide kulttuuri-identiteetin kuvastimena. *Nykytulkintojen Karjala*. Toim. O. Fingerroos & J. Loipponen. Jyväskylä: Nykykulttuurin tutkimuskeskus, Jyväskylän yliopisto, 142–159.
- Juhila, Kirsi & Eero Suoninen (1999). Kymmenen kysymystä diskurssianalyysistä. *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Toim. A. Jokinen & K. Juhila & E. Suoninen. Tampere: Vastapaino, 233–252.
- Kananen, Heli (2012). Ortodoksisen siirtoväen kontrolloitu sopeutuminen: Sosiaalinen kontrolli sopeuttamisen välineenä. *Elore* 19(1), 36–54.
- Karjalainen, Mira (2012). *Valamo-säätiö: Luostaria tuke-massa*. Hämeenlinna: Valamo-säätiö.
- Karjalainen, Mira (2018). Käännös henkisyteen. *Uskon-tososiologia*. Toim. K. Ketola & T. Martikainen & T. Taira. Helsinki: Gaudeamus, 242–254.
- Katainen, Antti & Miina Keski-Petäjä (2015). Miehet yliedustettuna johtotehtävissä ja työelämän ulkopuolella. *Tieto & Trendit*, 29.10.2015. Tilastokeskus. <https://www.stat.fi/tietotrendit/artikkelit/2015/miehet-yliedustettuina-johtotehtavissa-ja-tyoelaman-ulkopuolella/?listing=simple> (luettu 7.5.2019).
- Ketola, Kimmo (2008). *Uskonnot Suomessa*. Tampere: Kirjon tutkimuskeskus.
- Ketola, Kimmo (2006). New age, uudet uskonnolliset liikkeet ja suomalainen uusi uskonnollisuus. *Kristinusko Suomessa*. Toim. A. Laitinen. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura, 249–263.
- Kiander, Jaakko (2001). *1990-luvun talouskriisi. Suomen Akatemian tutkimusohjelma: Laman opetukset. Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset*. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus VATT.
- Kilpeläinen, Hannu (2000). *Valamo – karjalaisten luostari? Luostarin ja yhteiskunnan interaktio maailmansotien välisenä aikana*. Diss. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korhonen, Tapio (2011). *Säännöstelystä markkinoille: Suomen Pankin raha- ja valuuttapolitiikan sääntelyjärjestelmä säännöstelyn ja liberalisoinnin kaudella 1970-1980-luvulla*. Vantaa: Suomen Pankki, Yleis-tajuiset selvitykset A:114.
- Koukkunen, Heikki (1982). *Tuiskua ja tyventä: Suomen ortodoksinen kirkko 1918–1978*. Heinävesi: Valamon luostari.
- Kääriäinen, Kimmo & Kati Niemelä & Kimmo Ketola (2003). *Moderni kirkkokansa: Suomalaisten uskonnollisuus uudella vuosituhanella*. Tampere: Kirjon Tutkimuskeskus.
- Laitila, Teuvo (2007). Bolshevikkien ja suursuomalaisten välissä: Ortodoksit Itä-Karjalassa 1917–1944. *Nykytulkintojen Karjala*. Toim. O. Fingerroos & J. Loipponen. Jyväskylä: Nykykulttuurin tutkimuskeskus, Jyväskylän yliopisto, 120–141.
- Laitila, Teuvo (2000). Popular Orthodoxy, Official Church and State in Finnish Border Karelia before World War II. *Folklore* 14, 49–74.
- Luckmann, Thomas (1967). *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society*. New York: Macmillan.
- Mannermaa, Kauko (2007). *Ohjailusta kilpailuun: Suomen hallitusten kasvu- ja rakennepolitiikka vuosina 1962–1999*. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Metso, Pekka (2018). Keskustelu samaa sukupuolta olevien parisuhteesta Suomen ortodoksisessa kirkossa vuodesta 1990 nykyhetkeen. *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat* 1. <http://www.ennenjanyt.net/2018/02/keskustelu-samaa-sukupuolta-olevien-parisuhteesta-suomen-ortodoksisessa-kirkossa-vuodesta-1990-nykyhetkeen/> (luettu 7.1.2019).
- Mikkola, Teija (2003). *Muuttuvat arvot ja uusi keskiluokka*. Diss. Helsinki: Yliopistopaino.
- Ortodoksi.net: Valamon luostari (2013). http://www.ortodoksi.net/index.php/Uuden_Valamon_luostari (luettu 7.1.2019)

- Perelman, Chaïm (1979). *The New Rhetoric and The Humanities*. Dordrecht: D. Reidel.
- Perelman, Chaïm (1982). *The Realm of Rhetoric*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Pietikäinen, Sari & Anne Mäntynen (2009). *Kurssi kohti diskurssianalyysia*. Tampere: Vastapaino.
- Pollack, Detlef & Gert Pickel (2008). Religious Individualization or Secularization: An Attempt to Evaluate the Thesis of Religious Individualization in Eastern and Western Germany. *The Role of Religion in Modern Societies*. Ed. D. Pollack & D. Olson. New York: Routledge, 191–220.
- Potter, Jonathan (1996). *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Potter, Jonathan (2004). Discourse Analysis as a Way of Analysing Naturally Occurring Talk. *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*. Ed. D. Silverman. London: Sage, 200–211.
- Raivo, Petri (1997). The Limits of Tolerance: The Orthodox Milieu as an Element in the Finnish Cultural Landscape, 1917–1939. *Journal of Historical Geography* 23(3): 327–339.
- Remes, Liisa (2006). Diskurssianalyysin perusteet. *Laadullisen tutkimuksen käsikirja*. Toim. J. Metsämuuronen. Jyväskylä: Gummerus.
- Rikkinen, Minna (2018). Uudet uskonnolliset liikkeet ilmiönä ja tutkimuskohteena. *Uskontosiosologia*. Toim. K. Ketola & T. Martikainen & T. Taira. Helsinki: Gaudeamus, 235–248.
- Roof, Wade Clark (1999). *Spiritual Marketplace: Baby Boomers and the Remaking of American Religion*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Sidoroff, Matti (1988). *Ortodoksinen perinne Suomessa*. Vammala: Weilin+Göös.
- Smart, Ninian (2005). *Uskontojen maailma*. Käänt. Livia Hekanaho. Helsinki: Otava.
- Sointu, Eeva & Linda Woodhead (2008). Spirituality, Gender and Expressive Selfhood. *Journal for the Scientific Study of Religion* 47(2), 259–276.
- Suomen ortodoksinen kirkko: Ortodoksinen kirkko Suomessa (2019). <https://ort.fi/tutustu-ortodokseen-kirkkoon/ortodoksinen-kirkko-suomessa> (luettu 7.1.2019).
- Takala-Roszczenko, Maria (2018). Kirkkokunnan itsenäisyysjuhla vuonna 1928 Suomen ortodoksisen kirkon kansallistamisen kontekstissa. *Teologinen Aikakauskirja* 123(5), 387–401.
- Weber, Max (1990). Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki. Käänt. Timo Kyntäjä. Helsinki: WSOY (saks. alkuteos 1904–1905).
- Wetherell, Margaret (2001). Themes in Discourse Research. *Discourse Theory and Practice*. Ed. M. Wetherell & S. Taylor & S. Yates. Thousand Oaks, CA: Sage, 14–28.
- Wetherell, Margaret & Potter, Jonathan (2001 [1987]). Unfolding Discourse Analysis. *Discourse Theory and Practice*. Ed. M. Wetherell & S. Taylor & S. Yates. Thousand Oaks, CA: Sage, 198–209.
- Wolcott, Harry F. (1999). *Ethnography: A Way of Seeing*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Wood, Linda A. & Rolf O. Kroger (2000). *Doing Discourse Analysis: Methods for Studying Action in Talk and Text*. London: Sage.
- Woodhead, Linda (2008). Gendering Secularization Theory. *Social Compass* 55(2), 187–193.
- Wuthnow, Robert (1998). *After Heaven: Spirituality in America since the 1950s*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Yle Uutiset (2016). Maakuntajako mahdollistaa: Valamon munkkiluostarista tulee nyt aidosti pohjoiskarjalainen. 31.5.2016. <https://yle.fi/uutiset/3-8912711> (luettu 10.1.2019).